

Gelijke kansen en sociale rechtvaardigheid.¹

Philippe Van Parijs

Chaire Hoover d'éthique économique et sociale,
Université catholique de Louvain

Ik wil in deze bijdrage kort twee dingen doen.

Het eerste is, op een relatief abstract niveau, de notie 'gelijke kansen' verbinden met de notie 'sociale rechtvaardigheid'.

Het tweede wat ik wil doen is enkele verwonderlijke spanningen bespreken in die er kunnen zijn tussen de echt belangrijke doelstelling om kansen gelijk te maken en bepaalde beleidsstrategieën die vaak voorgesteld worden om dat doel te bereiken.

I. Sociale rechtvaardigheid als kansenegalisering

De bondigste manier waarop ik kan trachten dit te presenteren – het is iets waaraan ik verschillende jaren van mijn leven heb besteed, het is dus moeilijk om het kort samen te vatten – is het samen te vatten in vier basisassumpties, waaraan naar ik meen een plausibele theorie over sociale rechtvaardigheid dient te voldoen.²

Overtuiging 1: Neutraliteit

De eerste van deze assumpties bestaat erin dat sociale rechtvaardigheid gelijk respect voor de diversiteit aan concepties over 'het goede leven' die in onze samenlevingen aanwezig zijn dient uit te drukken.

Dit dient beschouwd te worden als een neutraliteitsprincipe of als een verwerping van de pre-moderne visie waarin men, om te definiëren wat een rechtvaardige maatschappij is, dient te vertrekken van een specifieke conceptie van het goede leven, van een bepaalde visie op deugd, of van perfectie voor het individuele leven. Deze opvatting wordt hier verworpen. Mijn visie kan beschouwd worden als een "liberale" visie, een "liberaal" concept van rechtvaardigheid; de pre-moderne visie wordt verworpen door de aanvaarding van het pluralisme van onze maatschappij op het niveau van de concepties van het goede leven. Dat is de eerste overtuiging.

---

1 Nederlandse versie van een bijdrage op de "Seminar on Equal Opportunities", Antwerpen, Steunpunt Gelijkekansenbeleid, 4 juli 2002.

2 Zie P. Van Parijs, *Qu'est-ce que c'est, une société juste?*, Seuil, 1991, en vooral *Real Freedom for All*, Oxford UP, 1995. Vooral in het tweede werk tracht ik een conceptie van sociale rechtvaardigheid uit te werken en te verdedigen die de vier vermelde overtuigingen incorporeert

Overtuiging 2: Gelijkheid

De tweede overtuiging beweert de nood voor een gelijke zorg voor de belangen van alle mensen in een bepaalde maatschappij. De eerste overtuiging staat dus in verband met een soort gelijkheid van respect voor alle concepties of overtuigingen van de mensen, het tweede principes is er een van substantiële gelijkheid. Het gaat, als je wil, over solidariteit tussen de leden van een bepaalde maatschappij. Deze tweede overtuiging moet dan verder gespecificeerd worden; de twee volgende overtuigingen zijn twee manieren om de tweede overtuiging te specificeren, om aan te duiden wat substantiële solidariteit inhoudt.

Overtuiging 3: Kansen

Een vraag die onmiddellijk naar voren komt is: "ja, gelijkheid, waarvan?" Ten gronde zijn er twee grote families van antwoorden op deze vraag. Een eerste familie van antwoorden zegt dat we de outcomes, de uitkomsten, de resultaten, op één of andere manier dienen te egaliseren, het gelukspeil, het welvaartsniveau, het niveau van het inkomen van de mensen ... dit alles kan op één of andere manier beschouwd worden als een outcome; zelfs erkenning en respect kunnen als outcomes beschouwd worden, als gedeeltelijk het resultaat van de situatie van mensen, maar ook als resultaat van hun acties, hun keuzes, hun voorkeuren. Een tweede familie van antwoorden op de vraag wat er dient geëgaliseerd te worden is datgene wat gelijkheid van kansen kan genoemd worden, of van mogelijkheden, of van vrijheid, of van omstandigheden. Deze antwoorden situeren zich dus niet op het niveau van het resultaat, maar op het niveau van wat aan de mensen gegeven wordt, op het niveau van hun uitrusting als het ware.

De derde overtuiging die wat mij betreft dient ingebouwd te worden in een plausibele conceptie van rechtvaardigheid is de overtuiging dat wat we gelijker dienen te maken niet de resultaten zijn maar de kansen. U kan zien dat waar de eerste overtuiging de neutraliteits-gedachte binnen bracht, en de tweede overtuiging de solidariteits-gedachte, de derde overtuiging de verantwoordelijkheids-gedachte introduceert. Het verschil tussen het egaliseren van kansen en van uitkomsten is dat wanneer je enkel kansen egaliseert je de verantwoordelijkheid om de kansen te gebruiken om bepaalde resultaten te bereiken overlaat aan individuele mensen. Het is de verantwoordelijkheid van de maatschappij om kansen op een faire manier te distribueren, maar niet om uitkomsten gelijk te maken.

Overtuiging 4: Maximin

Tenslotte, de vierde overtuiging, die dient ingebouwd te worden in een plausibele conceptie van rechtvaardigheid, is dat wat men dient te verwezenlijken niet een stricte gelijkheid van kansen is, maar een duurzame 'maximin'. Wat betekent 'maximin'? Het betekent, zoals de term suggereert, de maximalisatie van het minimum, het minimum zo groot mogelijk maken. Waarom zou het maximaliseren van het minimum soms of dikwijls verschillen van stricte gelijkheid? Als je een reeds gemaakte cake wenst te verdelen op een 'maximin' wijze — het zo groot mogelijk maken van het kleinste stuk — dan ga je eenvoudig egaliseren: alle stukken even groot. Maar in de echte wereld zijn de cakes niet reeds gemaakt. De manier waarop cakes gedeeld worden en er verwacht wordt dat ze gedeeld worden zal het gedrag van mensen beïnvloeden. Als je de grote cake neemt van

het nationale inkomen van een land, en je zegt mensen op voorhand dat het nationaal inkomen gelijk verdeeld zal worden onder iedereen, dan kun je veilig voorspellen dat het product dat tussen iedereen gedeeld zal worden, kleiner zal zijn? Of ze trainen of niet, of ze werken of niet, of ze investeren of niet, of ze sparen of niet, ... ze zullen hetzelfde krijgen. Als ze dat op voorhand weten, krimpt de cake die kan verdeeld worden, en zelfs mensen die het kleinste stuk krijgen zullen minder krijgen onder deze omstandigheden van volledige gelijkheid dan wanneer er sommige ongelijkheden zouden zijn tussen mensen alnaargelang hoeveel ze sparen, werken, trainen enzoverder

Wat mij dus voor een plausibele conceptie van sociale rechtvaardigheid belangrijk lijkt is dat men 'efficiëntie' binnen zou brengen. Wat we willen is onpartijigheid (dat is de eerste overtuiging), egaliseren (dat is de tweede overtuiging), op het gebied van kansen (dat is de derde overtuiging) maar geen stricte gelijkheid (dat is de vierde overtuiging). Wel gelijkjer maken dan het nu het geval is, maar niet de hele weg naar volledige gelijkheid; er bestaan ongelijkheden die een positieve bijdrage leveren tot het lot, de kansen van de "slachtoffers" van die ongelijkheden.

II. dilemma's voor een gelijkenkansenbeleid

We zouden dieper in dienen te gaan op wat precies bedoeld wordt met 'kansen', 'mogelijkheden', 'capaciteiten', 'reële vrijheid'. Ik kan hier enkel verwijzen naar enkele auteurs die behoren tot de familie van rechtvaardigheidstheorieën die deze vier overtuigingen grosso modo delen met de visie die ik in *Real Freedom for All* ontwikkel: John Rawls, Amartya Sen, Ronald Dworkin, John Roemer, G.A. Cohen. Het zou mij hier echter te ver leiden de verschillen tussen de theorieën van deze auteurs te verduidelijken. Tegen deze achtergrond wil ik hier eerder enkele meer concrete issues bespreken. Dit zal ik doen door U uit te nodigen om over drie vragen na te denken.

Vraag 1: Gratis hoger onderwijs ?

Veronderstel dat u kansen gelijkjer wil maken, is het dan goed om gratis hoger onderwijs te voorzien voor iedereen?

Pro. Het is duidelijk als we mensen alle kosten voor de hoger opleiding laten betalen dit mensen van arme achtergrond zal ontmoedigen. In principe zou het mogelijk zijn om af te rekenen met dit probleem door mensen te vertellen: u moet betalen of u moet niet betalen, naargelang het inkomen van uw ouders. Maar, u kan gemakkelijk inzien dat dit de gebruikelijke problemen met zich brengt van uitkeringssystemen die een inkomenscontrole vergen: stigma's en valstrikken. Maar, in het geval van hoger onderwijs is er het bijkomend probleem dat de relatie tussen ouders en kinderen op deze leeftijd tegenwoordig vaak heel losjes is. Bovendien is het zo dat in onze maatschappij de structuur van de familie sterk geëvolueerd is en dat vele ouders gescheiden zijn, ze zijn met iemand anders getrouwd enzovoort en enzoverder, zodat dit zeer ingewikkeld is. Daarom is het de eenvoudigste

formule, als je wil vermijden dat de socio-economische achtergrond interfereert met iemands toegang tot het hoger onderwijs, om hoger onderwijs gratis te maken voor iedereen, gefinancierd door progressieve belastingen.

Contra. Een tegenargument klinkt in Antwerpen zeker zeer vertrouwd. Professor Herman Deleeck is een van de gangmakers geweest van dat idee van het "Mattheus effect", dat er in bestaat te zeggen: laat ons voorzichtig zijn met zulke prestaties als het hoger onderwijs want het de rijksten die er proportioneel het meest van genieten. Er zijn meer mensen uit rijke families die naar het hoger onderwijs gaan; dus, als je het gratis maakt gebruik je publieke resources om diensten te financieren voor de rijken, voor rijke families. Om het gewicht van dit argument te schatten moet men grondig de financieringswijze onderzoeken; het is niet duidelijk dat het netto effect erin zal bestaan dat de rijkere er een netto transfer uit krijgen. Bovendien zijn we hier uit op gelijke kansen en niet op gelijke uitkomsten. Je wil de meest effectieve weg gebruiken om dezelfde kansen te geven aan allen en je bent niet bezorgd over het egaliseren van inkomen of consumptie (in een brede zin) tussen de verschillende families die in het systeem betrokken zijn.

Maar, er is een meer fundamentele tegenwerping tegen het idee van gratis hoger onderwijs. Denk eens aan een perfect systeem waarin toegang tot de verschillende niveaus van onderwijs, en dus ook van het hoger onderwijs, perfect zou bepaald worden door het IQ, door de intellectuele capaciteiten van de mensen. Stel dat de toegang helemaal niet zou beïnvloed zijn door de sociale achtergrond. Stel dat je een perfect systeem hebt van dit genre, en dat enkel de echte slimmen het niveau van het hoger onderwijs bereiken. Kun je dan niet zeggen, als je een redelijke notie hebt van gelijkheid van kansen, dat door hoger onderwijs gratis te maken voor iedereen je aan de mensen die van de natuur al het grootste voordeel hebben gekregen van het intelligenter zijn dan anderen, je de ongelijkheid in de maatschappij erger maakt in plaats van ze te verbeteren. Want aan mensen die van de natuur de beste uitrusting hebben gekregen, hun intelligentie, geef je daarboven op, betaald door de maatschappij, een grotere gift onder de vorm van gratis hoger onderwijs, dan aan andere. Is dat geen schande voor wie in gelijke kansen gelooft? Denk hier eens over na.

Vraag 2: Engels voor allen?

Veronderstel weer even dat je kansen gelijk wil maken. Is het dan een goede zaak, alles in acht genomen, om er voor te zorgen dat al onze kinderen Engels leren ?

Pro. Als je er niet voor zorgt dat al onze kinderen toegang krijgen tot Engels, en Engels een belangrijke toegangsvoorwaarde vormt tot vele jobs, dan is wat zal gebeuren dat enkel die families die het zich kunnen veroorloven om hun kinderen naar taalstages te zenden in dit of dat land, of een cursus Engels te gaan volgen in Cambridge of iets van die aard, in staat zullen zijn hun kinderen echt competenties in het Engels te geven. Als je dit wil vermijden, in de geest van gelijke kansen, in een context waarin Engels altijd belangrijker en belangrijker wordt, moet je zorgen dat alle kinderen toegang krijgen tot het Engels.

Contra. Hoe belangrijk je moedertaal is in termen van je levenskansen wordt zwaar bepaald door hoeveel mensen in staat zijn om ze te spreken en door het aantal situaties die er zijn om die taal te gebruiken. Dus, met het Engels die de *lingua franca* van de wereld aan het worden is, is er een stijgende, steeds groter wordende en exploderende ongelijkheid in de kansen van wie Engels als moedertaal heeft en de andere mensen die dit niet hebben. Ik zal slechts een klein voorbeeld geven: veronderstel dat je een internationale academische conferentie organiseert; in sommige landen kan je zo'n conferentie thuis organiseren, je nodigt buitenlandse mensen uit en je kan verwachten dat die mensen in je taal spreken. In andere landen kan je dit niet doen. Sommige mensen kunnen zelfs verwachten op conferenties in andere landen in hun eigen taal te spreken en begrepen te worden. Dit is een duidelijke inbreuk op het principe van gelijkheid van kansen: de mensen, die Engels als moedertaal hebben, kunnen zich de enorme investering besparen van een taal te leren – er wordt geschat dat om de vaardigheid te krijgen je gemiddeld ongeveer 10.000 uren nodig hebt – je kan je dit alles besparen, en bovendien heb je als je in die situatie bevindt een enorm communicatie-voordeel; bij voorbeeld wanneer je dient te concurreren voor een job waarin die taal van belang is, of voor wetenschappelijke publicaties en dergelijke. Je kan dus zeggen: is het echt een bijdrage aan het gelijk maken van kansen als we al onze kinderen Engels doen leren? Door dit te doen bevorderen we de waarde van het Engels in onze globale economie, en bijgevolg vergroten we de globale ongelijkheid van kansen. Denk hier eens over na.

Vraag 3: Mannen en vrouwen gelijk op alle onderwijsniveaus?

Stel opnieuw je wil kansen gelijk maken. Is het dan een goede zaak, alles in ogenschouw genomen, om de hoeveelheid mannen en vrouwen die de verschillende niveaus, stadia en secties van het onderwijs bereiken steeds gelijk te maken, tot aan het hoger onderwijs toe?

Pro. In de laatste 50 jaar hebben we op aanzienlijke wijze de toegang tot het onderwijs, en in het bijzonder tot het hoger onderwijs gelijk gemaakt voor mannen en vrouwen. Voor de eerste keer is recentelijk in een aantal landen, waaronder het onze, het aantal meisjes dat naar de universiteit gaat groter dan het aantal jongens. In België gebeurde dit in 2000 en elk jaar wordt het aandeel meisjes groter. Je kan dus zien dat er hier zelfs wat *overshooting* is.

Contra. Om het tegenargument te formuleren wil ik een boek gebruiken dat een heel slechte pers heeft gehad aan de linker zijde: *The Bell Curve*, door Herrnstein and Murray. Deze slechte pers biedt geen reden om af te wijzen wat er aan uitdagingen in het boek zitten. Bijvoorbeeld het volgende punt: het onderwijssysteem, de pedagogische instituties, spelen een duidelijke rol in het tot stand brengen van de kansen die iemand krijgt qua werkgelegenheid, gezondheid, rijkdom enzovoort. Maar pedagogische instituties zijn ook belangrijk in het kader van partnerkeuze, als ontmoetingsplaats van mannen en vrouwen, het creëren van netwerken waarbinnen men partners vindt waarmee men eventueel kinderen zal hebben. Veronderstel nu dat we een systeem hebben waarin gender of sociale klasse geen rol meer spelen in de toegang tot de verschillende lagen van het onderwijs, en dat de mensen die door gaan echt (zoals in mijn eerste voorbeeld) de mensen zijn met de hoogste intellectuele capaciteiten. Als gevolg hiervan, gegeven het huwelijksmarkt-aspect van de onderwijsinstellingen, zal er een

stijgende intellectuele homogamie optreden. In het verleden was er op dit gebied een min of meer at random paringsgedrag: de slimme man die de beste job zou krijgen zou niet het slimste meisje trouwen maar het mooiste, of het meisje dat uit de “beste” familie komt. Er was een soort van at random matching tussen mannen en vrouwen wat IQ betreft. Hoewel IQ niet volledig genetisch bepaald is, zit er een deels genetisch aspect aan en dus ook genetische transmissie. De thesis van Herrnstein and Murray is dus dat – tenminste in de U.S.A. – als resultaat van de emancipatie van vrouwen er een polarisatie van de genenpool op de factor intelligentie ontstaat. Of, om het radicaal uit te drukken: de slimmen trouwen met de slimmen en de dommen met de dommen, en generatie na generatie krijg je zo een stijgende ongelijkheid in termen van intellectuele eigenschappen van de bevolking.³

Dit leidt tot de volgende uitdaging: als we nadenken over gelijke kansen in onze brede zin, wat meer is dan enkel de impact van gender, etnische achtergrond enzovoort neutraliseren, maar alle kansen gelijk maken, de kansen die je van nature hebt gekregen inbegrepen, dan kunnen sommige maatregelen die duidelijk lijken te gaan in de richting van het gelijker maken van kansen feitelijk de kansen, alles inbegrepen, ongelijker maken. Gelijke kansen voor mannen en vrouwen in het onderwijs zouden volgens deze redenering, alles wel beschouwd, de ongelijkheid op termijn vergroten, als de indirecte effecten in rekening worden gebracht. Ik beweer niet dat dit een doorslaggevend argument is, maar evenals over de eerste twee vragen loont het zich de moeite om hierover na te denken. Daartoe wil ik u uitnodigen.

---

³ De auteurs voegen hier aan toe dat er in het geval van de USA er ook een verarming van de genenpool is omdat zowel de arme zwarten als de zwarte blanken meer kinderen hebben dan de rijken – er is een duidelijke correlatie tussen aantal kinderen en opleidingsniveau – zodat de Amerikaanse genenpool enkel op het niveau kan blijven waar het nu is door de instroom van Latino's en Aziatische mensen in de Amerikaanse bevolking. Maar dit is voor onze discussie van minder belang.

Referenties

- Arnsperger, Christian & Van Parijs, Philippe. 2000. *Ethique économique et sociale*. Paris: La Découverte.
- Cohen, G.A. 1999. *If You Are an Egalitarian, How Come You Are So Rich?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dworkin Ronald. 2000. *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John. 2000. *Justice as Fairness. A Restatement*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Roemer, John E. 1998. *Equality of Opportunity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Sen, Amartya. 1992. *Inequality Reexamined*, Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, Philippe. 1991. *Qu'est-ce qu'une société juste? Introduction à la pratique de la philosophie politique*, Paris: Seuil.
- Van Parijs, Philippe. 1995a. *Are Inequalities ever just?*, UCL: Chaire Hoover, DOCH 15 , octobre 14p. (downloadable from <http://www.etes.ucl.ac.be/> Documents de travail).
- Van Parijs, Philippe. 1995b. *Real Freedom for All: What (If Anything) Can Justify Capitalism?* Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, Philippe. 2000. "Linguistic Justice", in *Politics, Philosophy and Economics* 1 (1), 59-74 (also in W. Kymlicka & A. Patten., *Language Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2003).